SLOVO, sv. 38 (1988), 55-62, Zagreb 1988. *UDK: 808.101:930.271*

SUPETARSKI ULOMAK

Branko FUČIĆ, Rijeka

U travnju godine 1982. iznenada se urušio južni zid bivšega pavlinskog samostana u sv. Petru u Šumi, u Istri. Radovi na sanaciji oštećene zgrade započeli su u jesen godine 1986., kad je prebiranjem kamenja iz hrpe urušenoga materijala zapažen i izdvojen ulomak (sl. 1) na kojemu je urezan fragmentarni natpis.[1]

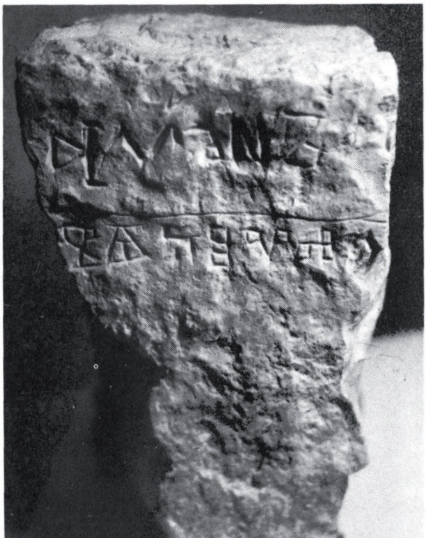

Sl. 1. Supetarski ulomak

[1] O otkriću *Supetarskog ulomka* obavijestila me 8. prosinca 1986. dr. Đurđica Cvitanović, a stručni voditelj radova na sanaciji urušenog zida, ing. arh. Božo Uršić dao mi je svoj precrt natpisa što je predstavljalo bitni podatak za njegovu determinaciju i vrednovanje. Oboma zahvaljujem na kolegijalnoj usluzi. Prvu obavijest za javnost o nalazu i njegovu značenju napisala je Vesna Kusin: *Novi život Supetarskog grafita.* (Nedjeljni) Vjesnik, Zagreb 21. XII. 1986, str. 11.

Po dimenzijama ulomka, njegovu obliku, njegovoj klesarskoj obradbi i po mjestima prijeloma zaključujemo da je on dio razbijene, prelomljene kamene grede, vjerojatno nekoga starog nadvratnika ili nadprozornika.[2] Kamen je domaći bijeli vapnenac kojim obiluje sva južna Istra. Supetarski ulomak – kako smo fragmenat nazvali po mjestu nalaska, po sv. Petru u Šumi[3] – pohranjen je početkom 1987. godine u Etnografskome muzeju Istre u Pazinu.

Južno krilo supetarskoga pavlinskog samostana bilo je podignuto krajem XVII stoljeća, svakako prije godine 1719., kada je pavlin Ivan Kristolovac vidio na svojoj vizitaciji da je obnova supetarskoga samostana dovršena; godine 1732. bilo je to krilo naknadno i produljeno.[4]

Na ulomku su odlomci natpisa u dva retka.[5] Dok se na prvi, gornji redak još ne osvrćemo, u drugome retku zapažamo glagoljsko pismo starijega perioda. U tome drugom retku jasno i nedvojbeno čitaju se slova:

Ï Ê K O V Ъ   M

Posljednje slovo M je fragmentarno.

Zapisano je muško ime Jakov.

Prvo slovo Ï, čitko i jasno, problematično je samo u interpretaciji, jer se zbog okrnjenosti zapisa otvara više mogućnosti:

a) Ï može biti veznik »i«, na pr. [FILIPЪ] Ï ÊKOVЪ.

b) Ï može biti dočetak atributa [SVETЪ]Ï ÊKOVЪ.

c) Ime Jakov može biti zapisano u obliku ÏÊKOVЪ, tj. s početnim slovom Ï, kako se to ime hebrejskog porijekla, posredovano grčkim Ἰακώβ, pisalo u staroslavenskim tekstovima.[6]

[2] Na prednjoj strani (na kojoj je natpis) ulomak je širok 16,5 cm i visok 23,5 cm. Debeo je 13,5 – 14 cm. Prednja strana ulomka ima prirodnu, klesarski neobrađenu površinu kamena koji je bio izvađen iz debelog sloja u kamenolomu. Sve ostale strane mehanički su batom odlomljene.

[3] Za toponim »Sv. Petar u Šumi« domaći svijet upotrebljava ktetik »supetarski« i etnik »Supetarac«.

[4] Đ. Cvitanović, *Sv. Petar u Šumi.* Peristil 16–17, Zagreb 1973–1974, str. 111. i str. 123.

[5] Slova u prvom retku visoka su 2 – 2,5 – 3 cm, dublje su urezana (do 2,5 mm) i krupnija su od slova u drugom retku, koja su visoka 1,5 – 1,7 cm i koja su urezana najviše do 1,5 mm. Oba retka, čini se, nisu nastala pod istom rukom i istovremeno.

[6] To se ime piše u staroslavenskim, glagoljskim i ćirilskim tekstovima na nekoliko načina: ÏÊKOVЪ, IÊKOVЪ, ÊKOVЪ, IAKOVЪ, иѩковъ, ıѣковъ, ѩковъ.

Oblik ÏÊKOVЪ nalazimo u *Sinajskome psaltiru* (Ps. 58,14 i Ps. 13,7). Vidi: *Slovník jazyka staroslověnského (Lexicon linguae palaeoslovenicae)*, izdanje: Československá akademia věd, Ůstav pro jazyk český, Praha 1967, str. 847, s. v. иѩковъ.

O ortografskoj konvenciji »IÊKOVЪ« u mlađim spomenicima vidi: M. Mihaljević, *O glasu j i načinima njegova bilježenja u tekstovima hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika.* Slovo 36, Zagreb 1986, str. 128.

U svakom slučaju Ï u *glasovnoj* vrijednosti vodi u veliku starinu.

I pismo je staro; to je glagoljica prije formiranja ustava. Razmotrimo sačuvana glagoljska slova redom.

Ï (iže)

Slika 2.

1. Preslavski grafit 2. Kijevski listići 3. Praški odlomci 4. Kločev glagoljaš 5. Assemanov evanđelistar 6. Ohridsko evanđelje 7. Jurandvorski ulomak III 8. Premudini ostrišci 9. Ljubljanski homilijar 10. Legenda o sv. Tekli, 11. Omišaljski relikvijar 12. Ustav 13, 14. Kurziv

Slovo Ï trokutne podnice znak je glagoljske davnine. Taj oblik poznajemo s *Kijevskih listića*. Od hrvatskih spomenika imaju ga *Kločev glagoljaš* i *Jurandvorski ulomak III*, spomenik što ga datiramo vremenom *Bašćanske ploče*, oko god. 1100.

Ě (jatъ)

Slika 3.

1. Kijevski listići 2. Assemanov evanđelistar 3. Krčki natpis 4. Valunska ploča 5. Bašćanska ploča 6. Mihanovićev apostol 7. Grdoselski ulomak 8. Humski grafit br. 38 9. Premudini ostrišci 10. Ljubljanski homilijar 11. Legenda o sv. Tekli 12. Ustav 13, 14, 15, 16. Kurziv

Slovo Ě trapeznoga obrisa pratimo od *Assemanova evanđelistara* sve do hrvatskih spomenika XII stoljeća: – do *Grdoselskoga ulomka* i *Humskoga grafita* br. 38. U XIII stoljeću, promjenom duktusa, uvest će se mlađi paleografski tip slova, »jat s koljenom«.

K (kako)

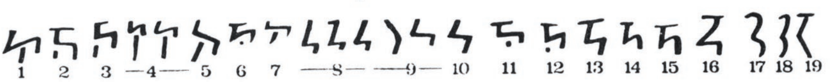

Slika 4.

1. Kijevski listići 2. Praški listići 3. Assemanov evanđelistar 4. Kločev glagoljaš 5. Valunska ploča 6. Mihanovićev apostol 7. Grškovićev apostol 8. Bašćanska ploča 9. Jurandvorski ulomak II 10. Jurandvorski ulomak III 11. Bečki listići 12. Premudini ostrišci 13. Humski grafit br. 38 14. Ljubljanski homilijar 15. Legenda o sv. Tekli 16. Ustav 17, 18, 19. Kurziv

U veliku glagoljsku starinu seže i oblik slova K s vodoravnom crtom u srednjem dijelu i s kosom crtom pod slovom. Već u XII stoljeću crta pod slovom atrofira u točku ili uopće nestaje (kao na pr. na *Bašćanskoj ploči*).

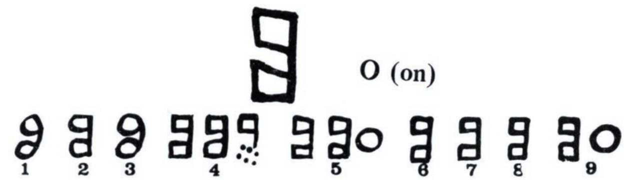

O (on)

Slika 5.

1. Kijevski listići 2. Praški ulomci 3. Assemanov evanđelistar 4. Krčki natpis 5. Baščanska ploča 6. Jurandvorski ulomak II 7. Grdoselski ulomak 8. Bečki listići 9. Senjska ploča

Slovo O nije u glagoljskoj paleografiji osobito značajno. Treba reći da uglata, četvorinasta stilizacija »oka« slova O na *Supetarskome ulomku* odgovara hrvatskim spomenicima XII stoljeća (*Baščanska ploča* i *Jurandvorski ulomci, Grdoselski ulomak*).

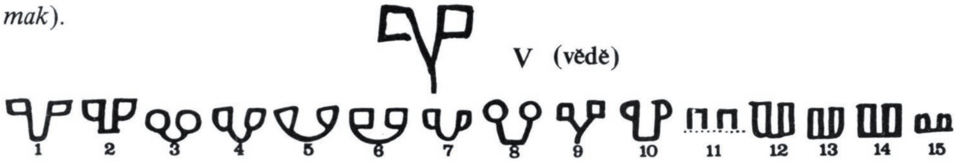

V (vědě)

Slika 6.

1. Kijevski listići 2. Praški odlomci 3. Assemanov evanđelistar 4. Kločev glagoljaš 5. Valunska ploča 6. Krčki natpis 7. Bečki listići 8. Baščanska ploča 9. Jurandvorski ulomak I 10. Jurandvorski ulomak II 11. Senjska ploča 12. Grškovićev apostol 13. Humski grafit br. 38 14. Ustav 15. Kurziv

Uglata, četvorinasta »oka« slova V, koja međusobno povezuje oštra a ne zaobljena, lučna spojnica pod njima, približuje *Supetarski ulomak Jurandvorskomu ulomku IV* (oko god. 1100), gdje je to glagoljsko slovo na isti način oblikovano.

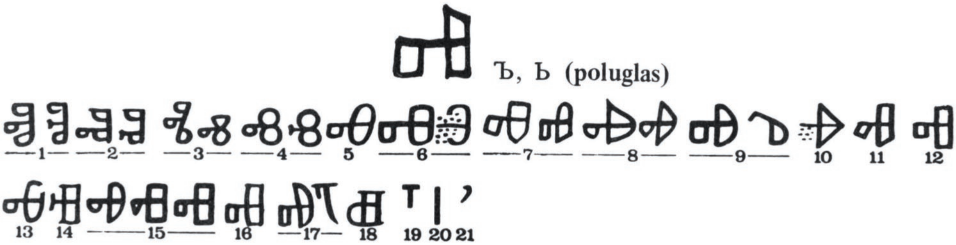

Ъ, Ь (poluglas)

Slika 7.

1. Kijevski listići 2. Praški odlomci 3. Kločev glagoljaš 4. Assemanov evanđelistar 5. Praksapostolar 6. Krčki natpis 7. Plominski natpis 8. Valunska ploča 9. Baščanska ploča 10. Jurandvorski ulomak III 11. Jurandvorski ulomak II 12. Jurandvorski ulomak I 13. Bečki listići 14. Grškovićev apostol 15. Grdoselski ulomak 16. Humski grafit br. 38 17. Ročki abecedarij 18. Ljubljanski homilijar 19, 20. »Hrvatski« poluglas 21. »Jerok«

Izrazite paleografske značajke ima glagoljski znak Ъ. Kad je u razvoju hrvatskog jezika došlo do izjednačenja mekoga i tvrdoga poluglasa, to se je stanje odrazilo i u glagoljskome pismu, gdje se od XI. st. piše svega jedan jedinstveni znak za

poluglas i to »jor« u karakterističnoj hrvatskoj formi »ključa«. Uglata, četvorinasta stilizacija »ključa« najmlađa je databilna paleografska pojava među glagoljskim slovima *Supetarskoga ulomka*: ona ide u XII. st. U takovoj stilizaciji poznajemo »ključ« na *Jurandvorskim ulomcima I* i *II*, na *Grdoselskom ulomku* i na *Humskome grafitu* br. 38, redom na spomenicima XII. st.

Onaj posljednji, okrnjeni znak u drugome retku *Supetarskoga ulomka* – ako je naša identifikacija točna – bilo bi slovo M. To više nije izvorno, najstarije, »granato« glagoljsko M, nego slovo preuzeto iz latiničkoga (ili ćiriličkoga alfabeta), a tu recepciju (iz drugoga alfabeta u glagoljski alfabet) pratimo od samoga početka XII. st, od *Baščanske ploče*. Na *Baščanskoj ploči* – oko godine 1100. – upotrebljava se i staro, »granato« M i novo, preuzeto, latiničko M, ali poslije *Baščanske ploče* upotrebljava se u hrvatskoj glagoljici *samo* latiničko M.

Sažmemo li sav ovaj paleografski osvrt na glagoljicom pisani drugi redak *Supetarskoga ulomka, svi se podaci stječu u XII. stoljeće.* To je vrijeme kada u Sv. Petru u Šumi još nema Pavlina; ulomak potječe iz vremena supetarske benediktinske opatije.[7]

Čini nam se da bi bio možda prenagao zaključak da su supetarski benediktinci bili glagoljaši, jer nam način kako je tekst na ulomku urezan prije govori da bi to bio grafit a ne natpis u užem smislu riječi, pa ga je, stoga, mogao urezati i bilo koji glagoljaš iz Istre. Na glagoljašku ruku iz istarskoga kruga upućuje paleografija glagoljskih slova koja se uvelike podudara s *Grdoselskim ulomkom*, istarskim glagoljskim spomenikom iz XII. st.; podudarni su oblici slova Ě, O, Ъ, M.

A sada pogledajmo prvi redak *Supetarskoga ulomka*.

Tu ima pet znakova, pet slova, od kojih bi prva četiri mogla biti i latinica, no posljednji, peti znak, očito je ćirilički znak za tvrdi poluglas Ъ. Kako ona prva četiri znaka mogu podjednako pripadati i latiničkomu i ćiriličkomu alfabetu, kriterij da se tu radi o ćiriličkome alfabetu daje posljednji, peti znak, ćiriličko Ъ.

Ta slova čitamo: A M E N Ъ. Završna je to riječ neke molitve ili pobožna uzdaha.

Oblik slova A očigledno izvire iz grčkog α, a takav – na *Supetarskom ulomku* – živo podsjeća na dubletu slova A s *Baščanske ploče*; vjerojatno smo posredstvom ćirilice na tragu izvora baščanskoj dubleti slova A.

[7]Pavlini su ušli u posjed bivše benediktinske opatije u Sv. Petru u Šumi godine 1459. I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III. Split 1965, str. 133.

C. de Franceschi, *Storia documentata della Contea di Pisino*. Venezia 1964, str. 368.

Nad ulazom u samostan, u produljenom južnom krilu, uklesan je natpis: *Fredericus III / imperator donavit monasterium S. Petri in Sylvis / fratribus ordinis S. Pauli primi Eremitae / 1459 / de novo erectum 1731*. Đ. Cvitanović, *o. c.*, str. 116.

Svi znakovi prvog retka su jasni; problematičan je samo treći po redu znak koji čitamo kao E. Pretpostavljam ponajprije pisarovo kolebanje između glagoljskoga i ćiriličkoga E; to su, naime, inverzni oblici, to su u stvari zrcalne slike. Pretpostavljam, zatim, greškom urezan mali okomiti potez koji srednju i donju vodoravnu crtu slova E zatvara u »oko«. U tom obliku nema slova ni u glagoljskom, ni u ćiriličkom, a ni u latiničkom pismu.

Liturgijski izraz »Amen« piše se u starim glagoljskim i ćiriličkim tekstovima sad s mekim, sad s tvrdim poluglasom.[8]

ZAKLJUČAK

Supetarski ulomak je nacionalni kulturnopovijesni spomenik iz XII. st. Na njemu je u prvome retku urezan tekst ćirilicom: AMENЪ, a u drugome retku glagoljicom: ÏÊKOVЪ M...

Po paleografskim značajkama on se uklapa u skupinu najstarijih glagoljskih spomenika Istre i Kvarnera. Svojim prisustvom u srednjoj Istri utvrđuje već čvrstu spoznaju da se u istarsko-kvarnerskome području nalazi najstarije jezgro hrvatskoga glagolizma.

Pojava ćirilice na *Supetarskome ulomku* potvrđuje »južni put« slavenske pismenosti kojim su u XI-XII. st. dolazila iz Makedonije u hrvatske zemlje istovremeno oba slavenska pisma, glagoljica i ćirilica.[9] *Supetarski ulomak* pokazuje da se u to vrijeme »južni put« protezao sve do srednje Istre.

[8] Vidi primjere za to s. v. AMINЬ, AMINЪ u *Slovník o. c.* Prag 1958, str. 31.

[9] B. Fučić, *Granična područja glagoljice i ćirilice.* Brački zbornik 15, Supetar – Zagreb 1985, str. 17-31.

Sažetak

Ulomak je kao spolio otkriven u jesen 1986. godine u materijalu srušenog južnog zida pavlinskog samostana u Sv. Petru u Šumi u Istri. On je hrvatski kulturnohistorijski spomenik XII st. Na njemu je u prvom retku urezan tekst ćirilicom: A M E N Ъ, a u drugom retku glagoljicom: Ï Ê K O VЪ M...

Po paleografskim značajkama uklapa se u skupinu najstarijih glagoljskih spomenika Istre i Kvarnera. Svojim prisustvom u srednjoj Istri ulomak utvrđuje već čvrstu spoznaju da se u istarsko-kvarnerskom području nalazi najstarije jezgro hrvatskog glagolizma.

Pojava ćirilice na *Supetarskom ulomku* potvrđuje »južni put« slavenske pismenosti kojim su u XI-XII st. dolazila iz Makedonije u hrvatske zemlje istovremeno oba slavenska pisma, glagoljica i ćirilica. *Supetarski ulomak* pokazuje da se u to vrijeme »južni put« protezao sve do srednje Istre.

Morfologija slova A (ꙗ) u riječi »аменъ« otkriva ćiriličko porijeklo dublete glagoljskog slova A (ꙗ) na *Bašćanskoj ploči.*

Zusammenfassung

SUPETARSKI ULOMAK

(Fragment einer Inschrift in Sv. Petar u Šumi in Istrien)

Im Herbst 1986 wurde als Spolium im Material der eingestürtzten südlichen Mauer des ehemaligen Paulinerklosters in Sv. Petar u Šumi (Monasterium Sancti Petri in Silvis) in Istrien das Fragment einer Inschrift entdeckt. Es handelt sich um ein kroatisches kulturgeschichtliches Denkmal des XII. Jahrhunderts. Auf dem Fragment ist in der ersten Reihe folgender Text in Kyrilliza eingeritzt: A M E N Ъ, und in der zweiten Reihe in glagolitischer Schrift: Ï Ê K O V Ъ M...

Nach den paläographischen Merkmalen gehört diese Inschrift zur Gruppe der ältesten glagolitischen Denkmäler Istriens und des Kvarners. Durch sein Vorkommen in Zentralistrien befestigt dieses Fragment die schon feststehende Erkenntnis, daß sich auf dem Gebiet Istriens und des Kvarners der älteste Kern des kroatischen Glagolismus befand.

Das Auftreten der kyrillischen Schrift auf dem Fragment aus Sv. Petar u Šumi ist eine Bestätigung für das Bestehen eines »südlichen Weges« der slawischen Schriften, auf dem im XI. und XII. Jahrhundert beide slawischen Schriftarten – Glagoliza und Kyrilliza – aus Makedonien gleichzeitig in die kroatischen Gebiete gelangten. Das Fragment aus Sv. Petar zeigt, daß sich zu jener Zeit dieser »südliche Weg« bis nach Zentralistrien erstreckte.

Die Morphologie des Buchstabens A (⋈) im Worte »amenъ« weist auf den kyrillischen Ursprung der Doublette des glagolitischen Buchstabens A (⧓) auf der *Tafel von Baška* hin.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: *26. studenoga 1987.*

Autor: *Branko Fučić*
Kabinet za arhitekturu
i urbanizam JAZU, Rijeka